

INHOUD

Bij deze nieuwe editie	11
Ten geleide	13

EEN • NIL NISI BENE

Autobiografisch	27
Jan Emiel Daele (1942-1978)	31

TWEE • GEMEENPLAATSEN, GERUCHTEN, MENINGEN, CONSTANTEN

'Het gebied van de stilte'	53
'De "trage" zelfmoord'	71
'En – wie zal zeggen of...'	81
'Niet omdat ze dood wou zijn...'	98
'Een onnatuurlijke bleekheid'	112
Verzonkenen	129

DRIE • SIGNALEMENTEN

NEDERLANDSTALIGE SCHRIJVERS-ZELFMOORDENAARS

VAN DE ACHTTIENDE TOT BEGIN TWINTIGSTE EEUW

Vooraf	151
Willem van Haren (1710-1768)	153

Cornélie Huygens (1848-1902)	160
Elize Baart (1854-1879) • Bastiaan Korteweg (1849-1879)	167
Gerlof van Vloten (1866-1903)	188
S.G. van der Vijgh (1876-1899) • Johan van 't Lindenhout (1893-1916)	193
Henri Roorda (1870-1925)	200

VIER • HET TABOE

Vooraf	211
Bijbel en zelfmoord	212
De worgengel van François Haverschmidt (1835-1894)	
Willem den Elger (1678-1703)	
Reinier de Graaf (1674-1717)	
Zelfmoordenaars uit de vaderlandse geschiedenis	236
Taal en terminologie in verband met zelfmoord	242

VIJF • DE TWEDE WERELDOORLOG

Vooraf	265
Oordeel liever niet	267
Over 'sympathie', 'antipathie' en 'medeleven'	275
Menno ter Braak (1902-1940)	282
Jacob Hiegentlich (1907-1940)	317
Gerth Schreiner (1892-1940)	332
Halbo C. Kool (1907-1968)	345
Frans Buyle (1913-1977)	373

ZES • DE TWINTIGSTE EN EENENTWINTIGSTE EEUW

Vooraf	397
Vijf aan de zijlijn	399
Sake Kornelis Feitsma (1850-1918)	399
Johan Adriaan Heuff van Houweninge (1901-1938)	400

P.C. Buijterse (1918-1981)	404
Jac. Braamse (1922-1987)	406
Elfred van der Vliet (1923-1985)	410
Hein de Bruin (1899-1947)	413
Over 'sleutels' en 'indicaties'	423
Balanszelfmoord. Frans Babylon (1924-1968)	435
Jan Emmens (1924-1971)	447
Jan Arends (1925-1974)	466
Over 'psychiatrie' en de zelfmoord van de schrijver	488
Over literaire polemieken en zelfmoord	500
Twee uit de Achterhoek	504
Eli Scheen (1914-1982)	504
Jan F. de Zanger (1932-1991)	506
Maria Messens (1939-1989)	510
Lucrèce Van Hecke (1956-1996)	525
Nico Slothouwer (1956-1987)	538
Anil Ramdas (1958-2012)	546
Wim Brands (1959-2016)	557
Nanne Tepper (1962-2012)	563
Jeroen Mettes (1978-2006)	581
Naima El Bezaz (1974-2020)	586

ZEVEN • VRIENDEN EN BEKENDEN

Dirk de Witte (1934-1970)	593
Daniël Robberechts (1937-1992)	649
Adriaan Venema (1941-1993)	670
Jan Emiel Daele (1942-1978)	687
Jotie T'Hooft (1956-1977)	689
Joost Zwagerman (1963-2015)	705

Personenregister	739
------------------	-----

BIJ DEZE NIEUWE EDITIE

De laatste deur verscheen voor het eerst in 1983. Tussen dit jaartal en heden is het onderwerp zelfmoord mij blijven fascineren, met name waar het de literatuur betreft, specifiek: de Nederlandstalige. Metterjaren bleef ik erover publiceren, intussen notities verzameland voor tientallen aanvullingen en correcties voor *De laatste deur*.

Deze nieuwe editie bevat herzieningen in vrijwel ieder hoofdstuk, daarnaast bevat het nieuwe hoofdstukken die bestaan uit signalementen of portretten van door zelfmoord overleden schrijvers tussen de zeventiende eeuw en heden.

Tegelijkertijd zijn uit de vorige editie hoofdstukken verdwenen. Zo het hoofdstuk waarin ik, al te klakkeloos vertrouwend op zekerheden en gezag van anderen, een zelfmoord heb toegeschreven aan een schrijver die, naar ik decennia later te weten kwam, een natuurlijke dood bleek te zijn gestorven. Excuus voor deze flater. Zo ook het hoofdstuk over een schrijver van wie ik de doodsoorzaak bij nadere beschouwing toch te twijfelachtig vond om van zelfmoord te blijven spreken, al kon het er de schijn van hebben. Het hoofdstuk ‘Zelfmoord in de Nederlandstalige kinder- en jeugdliteratuur’ heb ik eveneens geëlimineerd: het zicht op de ontwikkeling van dit onderwerp ben ik in de loop der vele jaren bijster geraakt.

Er zijn in verleden en recentere tijd meer schrijvers/dichters-zelfmoordenaars geweest dan men in dit boek zal tegenkomen.

Dat ik niet al hun namen noem heeft redenen. Onder meer in een enkel geval van discretie (op verzoek van nabestaanden, dat ik vanzelfsprekend heb gerespecteerd). Maar ook van strikt literaire aard: men vindt in dit boek namen en portretten van uitsluitend literaire schrijvers, niet die van andere die hebben geschreven maar in andere dan strikt literaire genres. Voorts liet ik in het algemeen namen ongenoemd van schrijvers/dichters wier werk mogelijk een literaire bedoeling heeft gehad, maar dat als literatuur heus te ondermaats is gebleven, evenals hun aanwezigheid in de letteren te verwaarlozen is gebleven. Van sommigen dezer verschaf ik niettemin een 'signalement'. Een verantwoording daarvan geef ik ook op p. 152.

Over zekere (een of twee) opstellen in dit boek kreeg ik van commentatoren het verwijt dat ze te 'persoonlijk' in plaats van objectief zouden zijn. Ik leg dit verwijt met gerust geweten naast me neer. In de loop der jaren zijn mijn intentie en toon, die van solidariteit, onveranderd gebleven, maar soms stond ik mezelf commentaar uit eigen waarneming en van eigen mening toe, wat gerechtvaardigd is in dit boek, waarvan het eerste hoofdstuk is getiteld: 'Autobiografisch'.

Ik dank de zeer velen, de nog levenden en de doden, die mij door de jaren heen bij het ontstaan van *De laatste deur* hebben geholpen met adviezen, suggesties en het aandragen van gegevens en feiten. Ik noem hun namen in de 'Aantekeningen' bij ieder hoofdstuk, in gedachten ook van degenen wier namen ik heb moeten beloven niet te noemen. Zeer in het bijzonder dank ik Marnix Coppens, Dick Welsink en mijn betreurde dierbare vaderlijke vriend Hans Roest. Op dezelfde manier zeer dankbaar ben ik Anita Roeland, mijn redactrice bij uitgeverij Atlas Contact, voor haar zorgvuldige aandacht, betrokkenheid en liefde bij de begeleiding van dit boek.

Zutendaal, 2016

TEN GELEIDE

Er zijn duizenden wetenschappelijke werken over zelfmoord voorhanden. Omtrent zelfmoord, de geschiedenis ervan, de zedelijke en sociale opvattingen die er door de eeuwen heen over zijn geformuleerd, over de psychische, medische en andere aspecten ervan, is alles bekend. Historici, theologen, filosofen, artsen, psychiaters hebben er hun licht over laten schijnen en het is zeer leerzaam om van al die boeken kennis te nemen, maar over het *wezenlijke* van zelfmoord komt men niets te weten.

Wat zou het wezenlijke van zelfmoord kunnen zijn?

Ik opper de voorzichtige stelling dat men dat zou weten als men in staat zou zijn de vraag te beantwoorden: waarom begaat iemand zelfmoord?

Redenen om tot zelfmoord over te gaan zijn er te over. Het leven kan uitzichtloos naargeestig en verdrietig zijn, noodlottig en onrechtvaardig, pijnlijk en vol onbeheersbare angsten. Om een reden tot zelfmoord hoeft niemand ooit verlegen te zitten, heeft een cynicus ooit gezegd.

Maar de reden van iemands zelfmoord kennen is niet hetzelfde als de vraag naar het *waarom* ervan te hebben beantwoord. Wij zijn allemaal tot eenzaamheid veroordeeld en de mens is tot droefheid gedoemd, maar *waarom* weet de ene daarmee te leven en besluit de andere, die onder precies dezelfde kwellingen gebukt gaat, zijn leven eigenhandig te beëindigen?

Ik kwam tot mijn fascinatie voor zelfmoord, vijftig jaar geleden, nadat in een periode van slechts enkele jaren een aantal mensen zelfmoord had begaan, die ikzelf meer dan goed had gekend. Een gewezen geliefde; drie, vier zeer nabije vrienden. Allemaal ten naaste bij van mijn eigen leeftijd en allemaal behoorden ze tot de wereld waarvan ook ikzelf deel uitmaak: de literatuur. Behalve vrienden waren we collega's, allemaal nog in de beginjaren van onze schrijverij. Van al deze dierbare doden kende en begreep ik de *reden* van hun zelfmoord, maar tot op de huidige dag stokt mijn verstand en tamelijk grote vermogen tot empathie bij de vraag naar het ultieme *waarom*.

Liefdes- of ander groot verdriet, maatschappelijke tegenslag, dreiging, ziekte, eenzaamheid, onbegrepenheid (aan te vullen naar believen) zijn zaken die in ieder mensenleven voorkomen, zonder dat het merendeel van het mensdom ten gevolge daarvan een einde aan zijn leven maakt, al is de gedachte aan de mogelijkheid van zelfmoord niemand vreemd.

Wat is het dan dat sommige mensen niettemin doet besluiten zichzelf de dood aan te doen, kennelijk zonder daarmee nog één dag te kunnen wachten, of zelfs maar de tijdspanne die het duurt om één sigaret te roken?

Ik zeg maar meteen dat ik het niet weet. Niemand weet het.

Omdat ik het *waarom* van de zelfmoord van mijn schrijvende vrienden niet begreep, begon ik de romans, gedichten, essays die ze hadden nagelaten aandachtig te herlezen. Met andere aandacht dan ik ze had gelezen toen ze juist waren verschenen. Ik ging erin op zoek naar indicaties die naar de ultieme daad van de schrijver zouden verwijzen, in de hoop de sleutels te zullen vinden waarmee het raadselslot misschien kon worden geopend.

Geen sleutel gevonden en het raadsel is het raadsel is het raadsel.

Daarna ben ik de *œuvres* en de levensgeschiedenissen van alle Nederlandstalige schrijvers-zelfmoordenaars door de eeuwen

heen gaan lezen en bestuderen en vervolgens die van schrijvers-zelfmoordenaars uit andere literaturen. Daar bleef ik een halve eeuw mee bezig.

Dit boek is rijk aan casuïstiek en feiten, maar waar het mij om ging bleef een even blanco gebied als het tevoren ook al was. Schrijvers gaan tot zelfmoord over om precies dezelfde redenen als andere mensen die besluiten om hun leven te beëindigen, namelijk omdat ze in een situatie zijn verzand waarin geen geloof, hoop, troost, verwachting, licht en warmte meer aanwezig zijn.

Als schrijver kan ik mij vereenzelvigen met andere schrijvers, mijzelf herkenkend in alle eigenaardigheden, angsten, depressies, moedeloosheden, verslavingen en noem het maar 'gekten' die des schrijvers zijn. De redenen van zelfmoord van schrijvers begrijp ik ten volle, maar *ik* zou om geen van die redenen zelfmoord begaan. Niet bij mijn gezond van lijf en psyche in ieder geval.

Het thema 'zelfmoord' komt in de Nederlandstalige en overigens de universele letteren voor zolang als deze bestaan.

In de Nederlandstalige literatuur komt men dit thema al tegen in het werk van de eerste daarin met name bekende dichter, Hendrik van Veldeke (tweede helft twaalfde eeuw). Diens ridderroman in verzen *Eneide* gaat onder andere over de ongelukkige liefde tussen Eneas en 'frouwe Dido, die mare ende rike, die sich so jamerlike dorch minne te dode sloech'.

In *Van den vos Reynaerde*, ongeveer dezelfde tijd, is te lezen dat Reynaerds vader zo 'droevig ende gram' werd omdat de door hem bijeengestolen schat was verdwenen, 'dat hi van torne hem selven hinc'.

Acht eeuwen later heeft het thema de Nederlandstalige letteren dusdanig overwoekerd, dat niemand er nog in zal slagen een zelfs maar bij benadering volledig overzicht te geven van alle literaire werken waarin zelfmoord te pas komt, – en *ik* zal dit, overigens, zeker niet proberen.

De hoofdpersoon van de zelfmoordroman *Verder naar het noorden* (1978) van Bert Jansen, die zo teleurgesteld is in de liefde dat hij met een boot de zee op gaat met de bedoeling om gaandeweg van honger en kou te sterven, vindt een verwant in de conceptueel kunstenaar Bas Jan Ader (1942-1975), over wie Niña Weijers schrijft in haar roman *De consequenties* (2014): ook Ader ging met een zeilbootje de Atlantische Oceaan op om zonder spoor te verdwijnen, al werd wel zijn bootje teruggevonden. Beiden zijn verre verre zijdelingse familie van de ‘twee Conincskinderen’ uit de veertiende eeuw die – ‘het water was veel te diep’ – bi malcander niet konden comen tenzij in de dood, op de bodem van de zee.

In het titelverhaal van de bundel *Niets gebeurt* (1979) van Dirk Ayelt Kooiman vindt de man, als hij thuiskomt na ‘gewoon *eventjes* met een vriendin naar bed [te zijn] geweest’, zijn vrouw, wier zelfmoord wordt gesuggereerd, in de slaapkamer: hij ziet dat ze ‘diagonaal, op haar buik, geheel gekleed, met schoenen aan, op het opgemaakte bed lag, alsof ze zich er voorover op had laten vallen en in die houding was blijven liggen’. Die vrouw wordt op dat bed aangetroffen zoals zeven eeuwen tevoren de ‘Borchgravinne van Vergi’ uit de gelijknamige middeleeuwse ballade dood op haar legerstede werd aangetroffen: nadat de gravin zelfmoord had begaan op grond van dezelfde (vermeende) reden, bleef zij ‘dood liggende daar / op dat bedde, dat es waar’.

In zijn in 1979 verschenen essaybundel *Beschermengelen* schrijft Theo Kars: ‘ik voel mij onrustig als ik door een toeval geen dodelijke hoeveelheid slaappillen binnen mijn bereik heb’. Het lijkt de onrust te zijn van Eline Vere, hoofdpersonage van Louis Couperus’ gelijknamige roman, – al is het niet zeker of Eline door zelfmoord is gestorven, zij nam in ieder geval een dodelijke dosis van een slaapmiddel.

Tot de algemeen bekende ‘papieren zelfmoordenaars’ uit de Nederlandstalige letteren behoort natuurlijk ook ‘De zelfmoordenaar’ (1852) van François Haverschmidt alias Piet Paaltjens:

deze heer, – ‘Och, zijn oog zag zoo dof! / En zijn goed zat zoo slof!’ – hing zich op aan een eikentak in het diepst van het woud. Precies een eeuw later vindt men een lotgenoot van deze verhangene in het verhaal ‘Groen’ uit de bundel *De eilanden* (1951) van A. Alberts: ‘Het is eigenlijk stikdonker. Ja, het is stikdonker. Ik neem mijn zaklantaarn en vind de lamp en steek haar aan en ga er mee naar buiten. Als ik de lamp aan de standaard wil hangen, zie ik, dat het niet gaat, omdat Peereboom aan de standaard hangt. [...] A la lanterne, Peereboom. Ik lach me rot. Als je, ha ha, Peereboom heet, dan hang je je toch op aan een boom, haha. Maar ja.’

Het hoofdpersoonage van het verhaal ‘Anna’ in de bundel *Zwaar-moedige verhalen voor bij de centrale verwarming* (1973) van Heere Heeresma stort zich uit desolaatheid over de galerijbalustrade van de flat die ze bewoont. Anna’s zelfmoordmethode is dezelfde als die van het meisje Martine uit de roman *De Française* (1957) van Gerard Walschap, – Martine springt van een kerktoeren. ‘Op de stenen rand keek zij naar beneden, de ruimte zoog haar tot zich, zij gaf er zich aan over. Vooroverneigend zonder in de knieën door te buigen, als een luchtdronken vogel nam zij haar vlucht.’ Dit is dezelfde vlucht of ‘zweving’ die ook Willem Mertens nam, de mistroostige titelheld van de roman *Willem Mertens’ levenspiegel* (1914) van J. van Oudshoorn: ‘één ogenblik zag hij de maanbelichte wanordelijk-lege kamer, trachtte zich nog vast te klampen aan de gladde sponningen, toen stortte hij ruggelings, tot na een denderende stilte, de doelbewuste zweving naar het Andere begon.’

En ten slotte, – om te voorkomen dat de lezer zou worden bedolven onder de inhoud van een omgevallen boekenkast (een mogelijke zelfmoordmethode trouwens, die nog nimmer is beschreven) – is daar de zeer populaire ‘papierene zelfmoordenaar’ Japi uit de novelle ‘De uitvreter’ (1911) van Nescio. Over hem staat voor alle eeuwigheid de regel geschreven: ‘Op een zomermorgen om half vijf, toen de zon prachtig opkwam, is hij van de Waalbrug gestapt.’